

מפגש מס' 20

דף למנחה

ספר דברים י"ח-כ"ב

תוכן הפרקים שנלמדו השבוע

פרק יח - דיני כהנים ולוויים, דיני נביא שקר.

פרק י"ט - ערי מקלט ועדים זוממים.

פרק כ' - הכנות למלחמה, קריאה לשלום ואיסור השחתת עץ.

פרק כ"א - עגלה ערופה, אשת יפת תואר, בן אהובה ובן שנואה, בן סורר ומורה ואיסור הלנת המת.

פרק כ"ב - דיני ניאוף ודינים שונים.

לימוד מעמיק

ערי מקלט ו"בערת הרע מקרבך"

הפרקים שאנו עוסקים בהם גדושים במצוות שונות. בשיעור זה נתמקד באחת המצוות החשובות הנזכרות בפרקים אלה: ערי מקלט, ולאחר מכן נעבור לדיון עקרוני יותר במונח "בערת הרע מקרבך".

חלק א': ערי מקלט בספר במדבר ובספר דברים

בפרק י"ט, כחלק מנאום המצוות, מופיעה החובה להקצות בארץ ערי מקלט שיהיו מקום בטוח לרוצח בשגגה:

דברים י"ט, ו-ד: שְׁלוֹשׁ עָרִים תִּבְדִּיל לָךְ בְּתוֹךְ אֶרֶץ אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ נָתַן לָךְ לְרִשְׁתָּהּ. תִּכְיֶן לָךְ הַדֶּרֶךְ וְשַׁלַּשְׁתָּ אֶת גְּבוּל אֶרֶץ אֲשֶׁר יִנְחַלְךָ ה' אֱלֹהֶיךָ וְהָיָה לְנוֹס שָׁמָּה כָּל רֹצֵחַ. וְזֶה דְבַר הָרִצָּח אֲשֶׁר יָנוּס שָׁמָּה וְחַי אֲשֶׁר יָבֹה אֶת רֵעֵהוּ בְּבַלִּי דַעַת וְהוּא לֹא שָׂנֵא לוֹ מִתְמוּל שְׁלֹשׁ.

הרוצח בשגגה צריך לנוס אל אחת מערי המקלט כדי להתגונן מפני גואל הדם. גואל הדם הוא אדם הקרוב לנרצח שמבקש לפגוע ברוצח בשגגה. בספר דברים התורה מדגישה שהסיבה שהרוצח בשגגה פונה אל עיר המקלט היא מתוך חשש שגואל הדם יפגע בו ויהרגהו:

ספרי דברים י"ט, ו-ז: כֵּן יִרְדֹּף גֹּאֵל הַדָּם אַחֲרֵי הָרֹצֵחַ כִּי יִחַס לְבָבוֹ וְהִשְׁיִגוֹ כִּי יִרְבֶּה הַדֶּרֶךְ וְהִקְדוֹ נִפְּשׁ וְלוֹ אֵין מִשְׁפָּט מִוֹת כִּי לֹא שָׂנֵא הוּא לוֹ מִתְמוּל שְׁלֹשׁ. עַל כֵּן אֲנִי מִצְוֶה לְאֹמֵר שְׁלֹשׁ עָרִים תִּבְדִּיל לָךְ

לפי הפסוקים האלה לרוצח בשגגה אין דין מוות. הסיבה שגואל הדם רודף אחרי הרוצח בשגגה היא משום שהוא מעוניין בנקמה "כִּי יִחַס לְבָבוֹ". בפרשייה זו התורה מציגה את עיר המקלט כמקום ששומר ומגן על הרוצח בשגגה, כפי שמנסח זאת היטב רד"צ הופמן:

רד"צ הופמן, דברים י"ט, ו: עיקר פירושו שורש "גאל" הוא לתבוע בחזרה מה שהיה שלו, ומכאן משתמש הכתוב בלשון זה לענין תביעת הדם (השוה "דורש דמים" תהלים ט"י:ג), דהיינו לנקום. הכתוב מזכיר את גאולת הדם כמנהג, מבלי לאוסרו או לחייב אותו. אבל חכמינו זכרונם לברכה אמרו: "מצוה ביד גואל הדם... מכל מקום צמצמה התורה את גאולת הדם, כי צוותה לשמור את השונג מרדיפת הגואל.

לעומת הפרשייה בספר דברים, בפרשיית ערי מקלט בספר במדבר המוקד שונה:

במדבר ל"ה, יא-יב: וְהִקְדִּיתֶם לְכֶם עֲרֵי מִקְלָט תְּהַיִּינָה לְכֶם וְגַם שָׂמָה רִצַּח מִכָּה נֶפֶשׁ בְּשִׂגְגָה. וְהָיוּ לְכֶם הָעָרִים לְמִקְלָט מִגֹּאֵל וְלֹא יָמוּת הָרֹצֵחַ עַד עָמְדוֹ לִפְנֵי הָעֵדָה לְמִשְׁפָּט.

עיר מקלט היא מקום השהות של הרוצח בשגגה עד יום המשפט. כדי שניתן יהיה לקיים משפט צדק, צריך להגן על הרוצח בשגגה, עד למשפט. מעין מעצר בית של ימינו. במשפט יקבעו השופטים האם אותו אדם רצח במזיד או בשגגה. אם הוא רצח בשגגה, האיש יחזור אל עיר המקלט:

במדבר ל"ה, כד-כה: וְשִׁפְטוּ הָעֵדָה בֵּין הַמָּכֶה וּבֵין גֹּאֵל הַדָּם עַל הַמִּשְׁפָּטִים הָאֵלֶּה. וְהִצִּילוּ הָעֵדָה אֶת הָרֹצֵחַ מִיַּד גֹּאֵל הַדָּם וְהָשִׁיבוּ אֹתוֹ הָעֵדָה אֶל עִיר מִקְלָטוֹ אֲשֶׁר נָס שָׂמָה.

בספר דברים כלל לא נזכר המשפט, אלא רק עניין ההגנה. ספר במדבר לעומתו מנכיח את המשפט שהרוצח בשגגה צריך להישפט בו. כך ספר במדבר לא מתרכז רק בצד ההגנה על הרוצח, אלא גם בעניין המשפט: גואל הדם לא יכול להרוג את הרוצח בשגגה כל עוד לא נעשה משפט. משנעשה משפט יש לפעול לפי החלטת השופטים. אם נפסק שהרוצח רצח במזיד ולא בשגגה, דמו מותר. אך אם נפסק שהרוצח רצח בשגגה, הוא נשאר בעיר המקלט. בשלב זה עיר המקלט הופכת להיות מקום לענישה של הרוצח בשגגה: למרות שהרצח נעשה בשגגה, בכל זאת מדובר בנטילת חיי אדם שהיא דבר חמור מאד, וצריך לכפר עליו. לכן הרוצח בשגגה איננו יכול לחזור לחייו הקודמים אלא עליו לרצות את עונשו (בדומה למאסר או עבודות שירות הנהוגים בימינו). במקרה שהרוצח יצא מעיר המקלט דמו מותר - גואל הדם רשאי להרוג אותו.

הפער בין ספר במדבר וספר דברים הוא במוקד של שני הספרים לאותה מצווה: ספר במדבר מתרכז בחוק ובכללים של עיר מקלט. לכן הוא גם מזכיר מתי הרוצח בשגגה יכול לצאת מעיר המקלט (לאחר מות הכהן הגדול), ומזכיר את המשפט שבו נשפט הרוצח. בנוסף לכך, ספר במדבר מתייחס לעיר המקלט כמקום לכפרה על חטא הרצח. לעומת זאת ספר דברים לא מתרכז בפרטי המצווה, ומתייחס לעיר המקלט כמקום להגנה על הרוצח בשגגה מפני גואל הדם, מתוך חשש מוסרי שמא יישפך דם נקי:

דברים י"ט, י: וְלֹא יִשְׁפֹךְ דָּם נָקִי בְּקֶרֶב אֶרֶץ אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ נָתַן לְךָ נַחֲלָה וְהָיָה עֲלֶיךָ דָּמִים.

התורה חוששת מפני שפיכת דם מיותרת (של הרוצח בשגגה!), ולכן ה' ציווה על הקמה של ערי מקלט. אסור שהארץ תתמלא בדם נקי, כפי שגם עולה בצורה ברורה בספר במדבר בסיום פרשיית ערי מקלט:

במדבר ל"ה, לג-לד: וְלֹא תִחַנְיֵפוּ אֶת הָאָרֶץ אֲשֶׁר אַתֶּם בָּהּ כִּי הָדָם הוּא יִחַנְיֵף אֶת הָאָרֶץ וְלֹא יִכְפֹּר לְדָם אֲשֶׁר שִׁפַּךְ בָּהּ כִּי אִם בְּדָם שִׁפְכוּ. וְלֹא תִטְמֵא אֶת הָאָרֶץ אֲשֶׁר אַתֶּם יֹשְׁבִים בָּהּ אֲשֶׁר אֲנִי שֹׁכֵן בְּתוֹכָהּ כִּי אֲנִי ה' שֹׁכֵן בְּתוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל.

שאלה לדיון

כיצד אנחנו מתייחסים לרוצח בשגגה כיום?

מצד אחד, אדם הרג אדם אחר, לקח חיים של מישהו. מצד שני לא מדובר ברצח מכוון אלא בשגגה. איזה עונש מתאים לתת לאדם שרצח בשגגה? עד כמה צריך להקל בעונש של רוצח בשגגה? האם ניתן למחול לאדם שרצח בשגגה?

הערה למנחה: כדי לעורר עניין בדיון ניתן להביא מקרים אקטואליים של רצח בשגגה ולדון בהם. כמובן שהדיון צריך להיות ענייני. (בזמן הדיון יש להבדיל בין מקרים שונים של רצח בשגגה. יש מקרים בהם ההריגה התרחשה בגלל רשלנות, ואפילו רשלנות פושעת. ולעומת זאת יש מקרים של אונס גמור, כלומר: שההורג לא היה יכול להימנע מכך)

חלק ב': "ובערת הרע מקרבך"

בסיום הפרשייה של ערי מקלט התורה מביאה את דינו של הרוצח במזיד - מוות:

דברים י"ט, יא-יג: וְכִי יִהְיֶה אִישׁ שֵׁנָא לְרַעְהוּ וְאָרַב לוֹ וְקָם עָלָיו וְהִכְהוּ נֶפֶשׁ וּמָת וְגַם אֵל אַחַת הָעָרִים הָאֵל. וְשָׁלַח זָקְנֵי עִירוֹ וְלָקְחוּ אֹתוֹ מִשָּׁם וְנָתְנוּ אֹתוֹ בְּיַד גֹּאֵל הַדָּם וּמָת. לֹא תִחֹס עֵינֶיךָ עָלָיו וּבְעֵרְתָּ דָם הַנָּקִי מִיִּשְׂרָאֵל וְטוֹב לָךְ.

התורה משתמשת כאן במונח "ובערת דם הנקי מישראל וטוב לך", המופיע בווריאציות שונות רק בספר דברים:

דברים י"ג, ו: וְהִנְבִּיאָה הַהוּא אֹחֵלֹם הַחֵלֹם הַהוּא יוֹמֵת כִּי דָבָר סָרָה עַל ה' אֱלֹהֵיכֶם הַמוֹצִיא אֶתְכֶם מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם וְהַפְדִּיךָ מִבַּיִת עֲבָדִים לְהַדִּיחְךָ מִן הַדֶּרֶךְ אֲשֶׁר יְצִוְךָ אֱלֹהֶיךָ לִלְכֹת בָּהּ וּבַעֲרַת הָרַע מִקִּרְבְּךָ.

דברים י"ט, יג: לֹא תַחֲזֹס עֵינֶיךָ עָלָיו וּבַעֲרַת דָּם הַנָּקִי מִיִּשְׂרָאֵל וְטוֹב לָךְ.

דברים כ"א, ט: וְאַתָּה תִּבְעַר הַדָּם הַנָּקִי מִקִּרְבְּךָ כִּי תַעֲשֶׂה הַיִּשָּׁר בְּעֵינֵי ה'.

דברים כ"ב, כא: וְהוֹצִיאֹו אֶת הַנֶּעֱרָר אֶל פֶּתַח בַּיִת אָבִיָּה וּסְקִלֹוּהָ אֲנָשֵׁי עִירָה בְּאַבְנִים וּמָתָהּ כִּי עָשְׂתָה נְבִלָה בְּיִשְׂרָאֵל לְזָנוֹת בַּיִת אָבִיָּה וּבַעֲרַת הָרַע מִקִּרְבְּךָ.

דברים כ"ב, כד: וְהוֹצִיאֲתֶם אֶת שְׁנֵיהֶם אֶל שַׁעַר הָעִיר הַהוּא וּסְקִלְתֶם אֹתָם בְּאַבְנִים וּמָתוּ אֶת הַנֶּעֱרָר עַל דָּבָר אֲשֶׁר לֹא יִצְעָקָה בְּעִיר וְאֵת הָאִישׁ עַל דָּבָר אֲשֶׁר עָנָה אֶת אִשְׁתּוֹ רַעְיוֹ וּבַעֲרַת הָרַע מִקִּרְבְּךָ.

כפי שניתן לראות, המונח משמש בהקשרים שונים, והשאלה העיקרית היא למה התכוונה התורה במונח זה ומה המשמעות שלו? הפרשנים נדרשו לענות על שאלה זו, ונביא כאן שתי גישות עקרוניות.

הגישה המקובלת ביותר בקרב הפרשנים, בהמשך לדעת חז"ל, היא שההוראה "ובערת הרע מקרבך" היא קונקרטי-מעשית, וכך כבר מופיע בתוספתא ולאחר מכן גם אצל רמב"ן:

תוספתא סנהדרין פרק י"ב הלכה ו: עבר עבירה שיש בה שתי מיתות ממיתין אותו בחמורה שבהן. כל חייבי מיתות שבתורה, שאי אתה יכול להמיתו במיתה חמורה שבהן, המיתו באחת מכל המיתות, בין קלות בין חמורות שנאמר: "ובערת הרע מקרבך"

רמב"ן דברים י"ט, יג: והנכון כי הכתוב יצוה בחייבי המיתות ובערת הרע מקרבך, והיא מצות עשה. אבל במרובי התקלות יזהיר עוד במצות לא תעשה, שלא ינצלו מידינו, לא מפני מוראם ולא שניתן להם רחמים... וטוב לך - כי ביעור הדם הנקי מצוה, וטובה גדולה לך להציל ממות נפשך, כי הרחמנות על הרוצחים שפיכות דמים מידי הרוצחים ומידי אחרים המתפרצים.

בעיני התוספתא ורמב"ן "ובערת הרע מקרבך" היא מצוות עשה מהתורה. המצווה כוללת להרוג את כל מי שחייב מיתה. רד"צ הופמן גם מצדד בפירוש זה ומבהיר שהעלמת הרע נעשית על ידי העונש לרשעים:

רד"צ הופמן, דברים י"ט, יג: דם הנקי - ... רבי יעקב צבי מקלנבורג היטיב לפרש את המליצה, כי האדמה אינה סופגת את הדם הנקי, והוא מוטל בגלוי וצועק לכל עובר שינקום את נקמתו (השוה בראשית ד, י: "קול דמי אחיך צועקים וגו'"), וכן דברי האגדה במסכת גיטין נ"ז: בענין דם זכריה הנביא). רק כאשר הרוצח בא על עונשו סופגת האדמה את הדם הנקי. זאת אומרת, שעל ידי הענשת הרוצח באמת מתבער הדם הנקי מישראל.

רד"צ הופמן, דברים י"ט, יט: ובערת הרע - כלומר על ידי עונש הרשעים נתבער הרע, כיון שהנשארם ישמעו וייראו לעשות עוד רע.

ביעור הדם הנקי, או ביעור הרע מתבצע באמצעות ענישה. כל עוד בית הדין לא העניש את הרשע, הרע עומד בעינו והדם הנקי זועק מן האדמה. כדי לבער את הרע יש צורך להעניש את האנשים הרשעים. לענישה יש גם אפקט של הרתעה כלפי שאר האנשים, וכך יש סיכוי שימנע הפשע הבא, והמניעה עצמה היא "ביעור הרע".

לעומת רד"צ הופמן, שד"ל פירש את הדרישה של התורה בצורה שונה:

שד"ל, דברים י"ט, יט: ובערת הרע מקרבך - אין זו מיתה, כי לא כל עד זומם יומת, אך ענינו תבער החטאת בהענישך החוטא, שאם לא כן תהיה החטאת בישראל, וכלם יהיו נענשים עליה, וזה בנין אב לכל ובערת הרע, שענינו העון, וכן ובערת דם הנקי {דברים י"ט:י"ג} הוא ראייה שהעון הוא המתבער. ותלמידי יוסף שבתי באיזיב מוסיף ראייה ממה שכתוב למטה (כ"ב:כ"א) וסקלוה אנשי עירה ובערת

הרע, שהיה לו לומר ובערת הרעה, וכן (כ"ב:כ"ב) ומתו גם שניהם ובערת הרע, היה לו לומר הרעים, וכן (כ"ב:כ"ד) והוצאתם את שניהם ובערת הרע מקרבך.

שד"ל מסביר שהצו של התורה "ובערת הרע מקרבך" הוא לא רק להרוג את מי שחייב מיתה. לטענתו התורה מכוונת לביעור החטא והעוון, ולא החוטאים (ולכן כתוב "ובערת הרע", ולא ובערת הרעים). לשיטתו הדרישה של התורה היא מופשטת יותר. יש להעניש את החוטאים כדי "שאם לא כן תהיה החטאת בישראל, וכלם יהיו נענשים עליה". כלומר הענשת החוטאים לפי שד"ל היא לא המטרה, כפי שפירש רד"צ הופמן, אלא האמצעי, והמטרה היא העלמת הרע מהעולם על ידי הכפרה על החטא. באופן דומה פירש גם המלבי"ם:

מלבי"ם, דברים כ"ב, כב: ובערת הרע תיבת הרע מורה בכל מקום על הרע בעצמו ולא על עושי הרע.

אמנם המלבי"ם לא מרחיב בדבריו, אבל נדמה שהוא ושד"ל מכוונים לאותו עניין: הדרישה של "ובערת הרע מקרבך" היא לא רק פרקטית, כמצוות עשה, אלא גם מופשטת: לבער את הרע מעם ישראל.

שאלה לדיון

מה מטרת הענישה בצו "ובערת הרע מקרבך"? האם המטרה היא כפרה? או תשלום על הפשע שנעשה? או אולי יש כאן מנגנון הרתעה בפני חוטאים אופצניזואליים?

רש"ר הירש דן בשאלה זו:

רש"ר הירש דברים י"ט, יג: ספק אם הכוונה היא שעשיית הדין תעביר מן המדינה את האשמה, או שמא נתכוון לומר שהיא תרחיק ממנה את הפשע:

רש"ר הירש תוהה האם עשיית הדין תורמת לניקוי האשמה של "המדינה" או אולי העונש אמור להרתיע אחרים וכך הפשע ירד. נדמה שבשתי האפשרויות האלה מציג רש"ר הירש את שתי האפשרויות שהעלנו. האפשרות הראשונה תואמת את דעת שד"ל שטוען שמטרת העונש היא ניקוי העוון מישראל: "שאם לא כן תהיה החטאת בישראל, וכלם יהיו נענשים עליה". האפשרות השנייה תואמת את דעת רד"צ הופמן: "כלומר על ידי עונש הרשעים נתבער הרע, כיון שהנשארים ישמעו וייראו לעשות עוד רע". ייתכן ששתי העמדות צריכות להשתלב יחד. התורה מבקשת לבער את הרע כדי למנוע את החטאים הבאים וגם כדי לכפר על הרע, ולהרבות בטוב.

ההדגשה והחזרה של ספר דברים על המונח "ובערת הרע מקרבך" נוגעת להקשר של הספר. כזכור עם ישראל נמצא רגע לפני הכניסה לארץ. משה בנאומו מעוניין לחזק את העם ולהעלות את הרמה המוסרית של בני ישראל, וכחלק מזה הוא חוזר שוב ושוב על הדרישה לבער את הרע. כדי לקיים חברה מתוקנת, יש צורך לבער את הרע וללכת בדרך ה': "וְאִתָּה תִּבְעַר הַדָּם הַנִּקְיָה מִקִּרְבְּךָ כִּי תַעֲשֶׂה הַיָּשָׁר בְּעֵינֵי ה'" (דברים כ"א, ט).

סיכום

בראשית השיעור עסקנו בפרשיית ערי מקלט. הצגנו את המוקדים השונים של ספר דברים וספר במדבר בנוגע לתפקיד של עיר המקלט והבהרנו שספר דברים מתרכז בעניין המהותי-מוסרי: אסור שיישפך דם נקי, ולכן חיוני להגן על מי שרצח בשגגה מפני גאולת דם. לאחר מכן עברנו לסוגיית "ובערת הרע מקרבך" שמופיעה פעמים רבות בספר דברים, וגם בפרשת עיר מקלט. התורה מבקשת מהעם לדאוג שהחברה שתוקם בארץ ישראל תהיה תקינה, ולצורך כך יש לבער את הרע, למנוע פשיעה נוספת, וכך העם יכוון ללכת בדרך ה'.

להרחבה

[מאמר של פרופ' יונתן גרוסמן - רוצח בשגגה ועיר מקלט](#)
[מאמר של הרב אמנון בזק - ערי מקלט וערי מנוסה](#)
[מאמר של הרב יעקב נגן \(גנק\) - שתי בחינות בערי מקלט](#)